

Stogowska, Anna Maria

Działalność naukowa biskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego

Studia Płockie 36, 177-186

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Maria Stogowska

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA BISKUPA ANTONIEGO JULIANA NOWOWIEJSKIEGO

W dniach 10-11 lipca 1931r. odbyła się w Płocku niecodzienna uroczystość – obchody 50-lecia kapłaństwa arcybiskupa A. J. Nowowiejskiego. Z tej okazji zwołano do Płocka Zjazd Katolików. Przybyło ponad 5 tys. uczestników, których pomieścić mogła jedynie ujeżdżalnia wojskowa. Obchody rozpoczęła msza św. w katedrze płockiej, po niej zebrani wysłuchali referatów. Wieczorem w gmachu Teatru Miejskiego urządzono akademię. W drugim dniu obrad przybyły do Płocka delegacje z prymasem Kardynałem Augustem Hlondem i Nuncjuszem Apostolskim, Franciszkiem Marmaggio. Przybyli także przedstawiciele administracji z wicewojewodą Długockim i reprezentantami władz miejskich.

W sali biskupów płockich w Seminarium duchownym wygłoszono wiele okolicznościowych przemówień¹. Dostojnego Jubilata uczczono medalem pamiątkowym² oraz honorowymi tytułami. Zaproszeni goście wysłuchali wielu słów dotyczących działalności i osiągnięć Biskupa płockiego. Abp Nowowiejski skierował do diecezjan List pasterski, w którym podziękował za okazane życzliwości i miłość³.

Wręczając arcybiskupowi płockiemu Antoniemu Julianowi Nowowiejskiemu⁴ dyplom członka honorowego Towarzystwa Naukowego Płockiego za zasługi w dziedzinie nauki polskiej, dr Aleksander Maciesza, prezes TNP powiedział: „Towarzystwo nasze jako instytucja naukowa łącząc się z ogółem w uznaniu zasług po-

¹ „Dziennik Płocki” 1931 nr 159, „Hasło Katolickie” 1931 nr 31.

² Medal pamiątkowy został wykonany według projektu artysty rzeźbiarza Tadeusza Miśzewskiego. Na awersie umieszczono popiersie Nowowiejskiego, na rewersie bazylika katedralna i napis w otoku „Pamiętka pięćdziesięciolecia kapłaństwa 1881-1931”.

³ „Hasło Katolickie” 1931 nr 329 i „Dziennik Płocki” 1931 nr 161.

⁴ Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski, praca zbiorowa od red. A. Suskiego, W. Góralskiego i T. Żebrowskiego, Płock 1992 oraz M. Grzybowski, Wielki pasterz Mazowsza Antoni Julian Nowowiejski, „Notatki Płockie” 1991 nr 146 s. 25-30; Kalendarium życia Antoniego Juliana Nowowiejskiego, Płock 1992; Biskup Antoni Nowowiejski – opatrnościowy promotor /w:/ Dzieje Płocka (1793-1845) T. II, Płock 2006 s. 653- 661.

łożonych przez Waszą Ekscelencję dla dobra diecezji płockiej, pragnie specjalnie podnieść zasługi w dziedzinie nauki polskiej i kultury Mazowsza Płockiego”⁵.

Wymieniając zasługi naukowe Biskupa, Prezes zwrócił uwagę na prace naukowe związane z życiem Kościoła, jak czterotomowy wykład liturgii kościoła⁶ oraz siedem wydań „Ceremoniału parafialnego”⁷. Najcenniejszą pracą dla lokalnego środowiska stała się jednak „Monografia historyczna – Płock”⁸. Zdaniem Macieszy publikacja ta była „nieprzebranym źródłem wiadomości z dziedziny miasta naszego, widomą oznaką przywiązania i ukochania Mazowsza Płockiego”.

Aleksander Maciesza w swym przemówieniu szczególnie wysoko ocenił prace organizacyjne Arcybiskupa na rzecz nauki polskiej. Podkreślał stworzenie warunków do pracy na Mazowszu Płockim dla duchownych zdolnych i chętnych. Dzięki utworzonej bazie w postaci Biblioteki Diecezjalnej i Muzeum Diecezjalnego prace naukowe zyskały wysoki poziom. Seminarium Duchowne zatrudniając kadrę profesorów zostało podniesione do rangi uczelni naukowej.

Biskup A. J. Nowowiejski posiał także duże osiągnięcia w dziedzinie kultury i oświaty. Wstawił się w dziele gromadzenia pamiątek kościelnych i ich inwentaryzacji w diecezji płockiej. Wybudował dla zbiorów nowe gmachy Muzeum i Biblioteki Diecezjalnej. Za jego kadencji na terenie diecezji płockiej pobudowano 40 kościołów i przebudowano katedrę w Płocku. Był propagatorem i założycielem czasopism, jak „Mazur”, „Hasło Katolickie” i „Głos Mazowiecki”. Sam opublikował w czasopismach wiele artykułów z różnych dziedzin.

W 1916 r. utworzono Małe Seminarium, które po 1920 roku zostało przekształcone w Gimnazjum im. św. Stanisława Kostki, a w 1917 r. z inicjatywy Biskupa płockiego założono czteroletnią szkołę organistowską. Nowowiejski sam zabiegał o odpowiednio wykształconą kadrę, gwarantującą wysoki poziom nauczania. Gromadził w Płocku księży wykształconych na zagranicznych uczelniach we Francji, Szwajcarii i Włoszech.

Biskup Nowowiejski działał czynnie w organizacjach społecznych i charytatywnych oraz związkach patriotycznych. Orędownął za równością społeczną. Był uwrażliwiony na potrzeby poszczególnych grup społecznych. Robotników zachęcał do tworzenia zawodowych stowarzyszeń kościelnych. Zalecał zakładanie przy parafiach tzw. „Opiek Parafialnych”, żłobków, przedszkoli, kolonii letnich i sierocińców oraz Związków Gospodyń Wiejskich i Komitetów Opieki nad Potrzebującymi. Dbał o podnoszenie oświaty wśród ludu przez cykle odczytów i spotkań. Z inicjatywy Biskupa powołano w Płocku Akcję Katolicką w celu aktywizacji katolików w różnych dziedzinach gospodarczych. Był orędownikiem zakładania kółek rolniczych w celu podniesienia kultury rolnej wśród chłopów.

⁵ Świadczenia – wypowiedzi o arcybiskupie A. J. Nowowiejskim biskupie płockim 1908-1941 oprac. Ks. M. M. Grzybowski, Płock 1991 s. 9.

⁶ A. J. Nowowiejski, Wykład liturgii kościoła katolickiego, Warszawa 1893; A. Rojewski, Liturgia w wykładzie arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego /w:/ Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski op. cit. s. 287-360

⁷ A. J. Nowowiejski, Ceremoniał parafialny, Warszawa 1892.

⁸ A. J. Nowowiejski, Płock – Monografia historyczna, Płock 1917 i 1930.

Namawiał do organizacji kas oszczędnościowo-pożyczkowych i sklepów spółdzielczych. Zachęcał duszpasterzy do interesowania się potrzebami i troskami społecznymi. Wzywał do aktywnej pracy na rzecz lokalnych społeczności⁹.

Działalność biskupa Nowowiejskiego zyskała uznanie w Watykanie. W 1920 r. papież Benedykt XV nadał Nowowiejskiemu tytuł hrabiego rzymskiego i Asystenta Tronu papieskiego. 25 listopada 1930 r. papież Pius XI nadał Pasterzowi płockiemu tytuł arcybiskupa sylińskiego. Jubilatowi przyznano również liczne zaszczyty i odznaczenia państwowe.

Dużym wydarzeniem dla Płocka było nadanie biskupowi Nowowiejskiemu, 12 marca 1931 r., tytułu doktora św. teologii *honoris causa* za wysiłki i pracę naukową, w szczególności w dziedzinie teologii liturgicznej i pastoralnej. W dniu 22 marca przybyła do Płocka specjalna delegacja Senatu Akademickiego w osobach księdza doktora A. Szymańskiego i księdza doktora W. Kwiatkowskiego oraz innych uczonych. Delegaci Senatu w oficjalnych strojach wkroczyli na salę, gdzie Arcybiskup w otoczeniu członków kapituły i innych dostojników kościelnych wysłuchał laudacji księdza prałata A. Borowskiego.

W przemówieniu podkreślono, że znakomity dorobek naukowy w zakresie wiedzy liturgicznej i benedyktyńskie prace znalazły sprawiedliwą, a dawno zasłużoną ocenę najwyższych uczelni polskich i stanowiły podstawę wniosku Wydziału Teologicznego i Senatu Uniwersytetu do jednomyślnego przyznania najwyższego tytułu naukowego uczelni. W teksie łacińskim dyplomu wręczonego abp. Nowowiejskiemu zapisano jego nazwisko jako znakomitego badacza, będącego dla duchowieństwa polskiego szlachetnym przykładem umiłowania piśmiennictwa i wiedzy w nauce kościelnej, jak najlepiej zasłużonego – doktorem teologii¹⁰.

W 1930 r. Prezydent odznaczył Nowowiejskiego Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą¹¹. Uroczystość odbyła się 11 czerwca 1931 r. w Płocku. Uczestniczyli w niej przedstawiciele sejmu i senatu oraz wojewoda warszawski S. Twardo oraz starosta płocki M. Godlewski. W sali przyjęć w pałacu biskupim minister komunikacji Alfons Ku „hn w imieniu Prezydenta Rzeczypospolitej odczytał dyplom nadający biskupowi Płockiemu za zasługi na polu naukowo-kulturalnym Komandorię II-jej klasy z insygniami, to jest Krzyż Komandorski na wstędze i gwiazdę. Po odznaczeniu minister złożył serdeczne życzenia. Odpowiadając na nie, Biskup złożył podziękowanie Prezydentowi i ministrowi. Z okazji uroczystości Prezes Instytutu Diecezjalnego, Eugeniusz Płoski w przemówieniu wyraził uznanie społeczeństwa płockiego wobec zasług naukowych¹².

Rada Miasta Płocka na posiedzeniu w dniu 1 lipca 1931 roku nadała biskupowi Nowowiejskiemu honorowe obywatelstwo¹³. W treści dyplomu, wykonanego

⁹ Ks. R. Kamiński, *Koncepcja duszpasterstwa arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego* [w:] *Arcybiskup op. cit.* s. 378.

¹⁰ *Kalendarium*, op. cit. s. 214.

¹¹ *Kalendarium* op. cit. s. 217.

¹² „*Dziennik Płocki*”, 1931 nr 134.

¹³ M. M. Grzybowski, *Arcybiskup Nowowiejski /w:/ Honorowi obywatele miasta Płocka 1921-1985*, Płock 1989 s. 35-44.

przez Witolda Poray-Kuczewskiego, przedstawiającego herb miasta, napisano: „Biskup płocki ks. A. Nowowiejski, jako syn naszego Grodu Mazowieckiego, położył dlań zasługę, pisząc szczegółową „Monografię m. Płocka”, która w znakomity sposób odzwierciedla dzieje stolicy Mazowsza, że jako kapłan i od wielu lat Arcypasterz Mazowsza Płockiego w przełomowych dla Najdostojniejszej Rzeczypospolitej momentach historycznych potrafił nie tylko podtrzymać ducha i przywiązać do wiary, lecz perłę naszego miasta bazylikę katedralną, pomnik kultury polskiej wspaniale odnowił, seminarium podnosząc do godności wyższej uczelni rozbudował”¹⁴.

Mimo wielu obowiązków, ks. Antoni Julian Nowowiejski aktywnie włączył się do działalności reaktywowanego w 1907 roku Towarzystwa Naukowego Płockiego. Już jako prałat został członkiem Zarządu, obok Aleksandra Macieszy, Stefana Rutskiego, Adama Grabowskiego, Szczepańskiego i Bolesława Zdziarskiego¹⁵. Przez wiele lat był wiceprezesem Towarzystwa. Razem z Macieszą tworzyli zgodny duet doświadczonych działaczy społecznych, inicjatorów oświaty i kultury w Płocku. Po latach we wspomnieniach prof. Klemens Jędrzejewski napisał, że tworząc zgodny duet starali się ratować w trudnym okresie chaotycznej gospodarki sytuację rzeczową argumentacją¹⁶. Wydaje się jednak, że łączyło ich wiele. Obydwaj byli znakomitymi społecznikami, organizatorami, rozwiązywali z powodzeniem aktualne problemy, doceniając rolę nauki, oświaty i kultury po latach niewoli narodowej. Łączyła ich troska o ukochane miasto, w którym przyszło im żyć.

Biskup A. J. Nowowiejski kontynuował w TNP tradycje swego poprzednika, biskupa Adama Prażmowskiego, który był prezesem w latach 1820-1830. Służył posługą kapłańską na oficjalnych uroczystościach, np. poświęceniu Biblioteki im. Zielińskich i Muzeum Ziemi Płockiej w 1912 r.¹⁷, Muzeum Mazowsza Płockiego w 1928 r., pracowni naukowej im. H. i S. Rutskich w 1932 r. Błogosławił przyszłą działalność tych placówek i ich pracowników. Nie ograniczał się jednak tylko do funkcji reprezentacyjnych. Był także inicjatorem wielu nowatorskich poczynań zwłaszcza naukowych.

Czynne uczestnictwo w pracach Towarzystwa Naukowego, mimo wielu obowiązków duszpasterskich i społecznych, nie było jedynie poparciem dla idei naukowej propagowanej przez stowarzyszenie. Pełniąc odpowiedzialną funkcję wiceprezesa, Biskup w swej działalności nawiązywał do nurtu badań naukowych, propagowanych w latach 1820-1830, zwanych „opisem”.

Celem głównym powstałego w 1820 Towarzystwa Naukowego Płockiego działającego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej było „opisanie województwa płockiego” mające przynieść rozwój gospodarczy regionu¹⁸. Projekt „opisu” popierany

¹⁴ Kalendarium, op. cit. s. 221.

¹⁵ A. J. Nowowiejski, Monografia op. cit. s. 646.

¹⁶ Świadczenia op. cit. s. 24.

¹⁷ „Głos Płocki” 1912, nr 55 oraz „Mazur”, nr 28.

¹⁸ A. Stogowska, Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w l. 1820-1830 1907-1939, Płock 1998.

przez prezesa biskupa płockiego Adama Prażmowskiego nie był oryginalnym pomysłem miejscowych działaczy, lecz wynikał z potrzeb gospodarczych władz administracyjnych Królestwa Polskiego. Członkowie opracowali i opublikowali w 1821 r. program działań zwany „Prospektem działań”. Choć nie zdołano projektu pracy zbiorowe wcielić w życie, to jednak realizatorem założeń projektu został Wincenty Hipolit Gawarecki. On to w 1821 r. wydał „Wiadomość o mieście Płocku”, bazującą na założeniach „Prospektu” opracowanego przez członków Towarzystwa.

Opracowanie Gawareckiego było pierwszym opisem miasta Płocka jego historii, gospodarki, statystyki i zabudowy¹⁹. Dzięki innym pracom opisującym miasto, ziemię i osady, publikacji źródeł i żywotów biskupów płockich, Gawarecki przyczynił się do rozwoju badań historycznych na terenie Mazowsza Płockiego. Jego obszerna bibliografia obejmuje ponad 100 różnego rodzaju opracowań²⁰. Mimo tak znaczącego dorobku niektórzy historycy polscy, jak np. ks. prof. Mieczysław Żywczyński, mieli wątpliwości do przyznania Gawareckiemu miana historyka²¹. Dziś historyków XIX wieku, nie posiadających warsztatu naukowego, określa się mianem annalistów²². Jednakże przyznać trzeba, że walnie przyczynili się do rozwoju badań regionalnych.

Również po reaktywowaniu działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego (1907 r.) postawiono na badania regionalne. W statucie organizacji zapisano, że głównym celem było krzewienie nauki i oświaty, gromadzenie danych naukowych dotyczących guberni płockiej. Rzecznikiem tego typu badań był sam prezes A. Maciesza. Określając kierunki działań stowarzyszenia w 1909 uznał, że priorytetowym zadaniem było prowadzenie badań naukowych. Uważał jednak, że głównym zadaniem badaczy regionalnych było gromadzenie materiałów dla przyszłych badaczy.

Zasadniczym i najważniejszym celem było zbieractwo świadectw kultury narodowej zarówno muzealiów jak i ksiązek. Działalność Towarzystwa w pierwszym okresie po reaktywowaniu skupiła się głównie na organizacji biblioteki i muzeum, rozumianych jako bazy przyszłych badań regionalnych. Następnym krokiem w dziedzinie działalności było opracowywanie i publikowanie materiałów. W przeciwieństwie do pierwszego okresu działalności TNP w XIX wieku, to gromadzenie miało na celu zrozumienie historycznych uwarunkowań przeszłości: „My nie znany własnego kraju. Dlatego skupiona jedynie w wielkich środowiskach życia praca naukowa nie może być prowadzona, lecz powinna obejmować rozmaite zakątki, w których przejawiać się może życie społeczne. Oprócz poważ-

¹⁹ A. Stogowska, Wincenty Hipolit Gawarecki realizator programu Towarzystwa Naukowego Płockiego, „Notatki Płockie” 1995 nr 1, s. 16-21.

²⁰ A. Stogowska, Wincenty Hipolit Gawarecki (1788-1852), historyk regionalista, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996, T. II s. 107-116.

²¹ M. Żywczyński, W. H. Gawarecki, Polski Słownik Biograficzny, Warszawa 1948-1958 T. VII.

²² J. Maternicki, Warszawskie środowisko historyczne 1832-1869, Warszawa 1970 s. 44.

nych organów pracy naukowej, jak akademie i uniwersytety konieczna jest także większa ilość organów w postaci np. towarzystw prowincjonalnych. Jednym z głównych zadań naszego Towarzystwa jest gromadzenie danych naukowych dotyczących guberni płockiej²³ – pisał Aleksander Maciesza.

Podobnie zadania naukowe rozumieli i inni członkowie Towarzystwa Płockiego wśród nich biskup Nowowiejski. Już u zarania działalności stowarzyszenia powstało szereg opracowań. Przykładem tego typu pracy może być praca Dominika Staszewskiego „Mława”²⁴ oraz Aleksandra Macieszy i Dominika Staszewskiego „Ziemia Dobrzyńska”²⁵. Również do takich opracowań zaliczyć można „Przewodnik po Płocku”²⁶ autorstwa Marii i Aleksandra Macieszów oraz pracę Dominika Staszewskiego o dawnych kościołach płockich²⁷. Były to jednak prace przyczynkarskie i nie spełniały zapotrzebowania na pracę monograficzną o Płocku. Analiza powyższych opracowań wskazuje na fakt, iż autorzy (amatorzy, różnych profesji) poszukiwali metod badawczych. Mieli jednak bardziej utrudnione zadanie niż Gawarecki, który przyjął założenia zawarte w „Prospekcie działań”.

Z zachowanej w aktach TNP korespondencji wynika, że znakomici historycy polscy, jak np. Władysław Konopczyński, członek Warszawskiego Towarzystwa Naukowego, w liście do Zarządu z 1909 r., zachęcał do prowadzenia badań historycznych pisząc: „U nas niwa historii lokalnej leży odłogiem. Brak jest monografii większych miast w Polsce, brak dziejów ziemi mazowieckiej i innych. W lepszym położeniu jest Kraków, gdzie badania prowadzi Akademia Umiejętności. Jednak Akademia nie może podjąć prac dotyczących innych miast i ziem. Odtworzyć przeszłość mogą jedynie miejscowe Towarzystwa. Towarzystwo Naukowe Płockie jest w wyjątkowo korzystnej sytuacji, posiada bowiem bazę źródłową do dziejów miasta”²⁸.

Braki źródłowe w aktach TNP nie pozwalają ustalić okoliczności podjęcia przez wiceprezesa biskupa Nowowiejskiego trudnego i ambitnego zadania, jakim niewątpliwie było napisanie monografii o Płocku. Zresztą nie są one tak ważne, zwłaszcza kiedy widzimy znamienity i pokaźny wynik jego dorobku twórczego. Napisanie tak obszernej publikacji było aktem odwagi ze strony człowieka nieprzygotowanego warsztatowo do tego typu pracy. Zapewne wymagało także nakładów finansowych, bowiem Biskup z własnych środków wydał tak pokaźną pracę.

Pisana w trakcie działań wojennych, po latach niewoli narodowej czasu niszczenia polskiej tożsamości i kultury, praca Nowowiejskiego miała nie tylko „krze-

²³ A. Maciesza, Kierunki działalności TNP w ogóle, a bibliotek czytelni w szczególności, „Głos Płocki” 1909 nr 34.

²⁴ D. Staszewski, Mława. Opis historyczny, Warszawa 1907.

²⁵ A. Maciesza, D. Staszewski, Ziemia Dobrzyńska, Płock 1908.

²⁶ M. i A. Macieszowie, Przewodnik po Płocku, Płock 1914.

²⁷ D. Staszewski, Dawne kościoły płockie, Płock 1912.

²⁸ M. Kostanecka, Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Płockiego 1820-1830-1907-1957 w: Towarzystwo Naukowe Płockie. Szkice i materiały, Płock 1957 s. 28.

pić serca”, ale przede wszystkim prezentować materiał dla przyszłych badaczy. Obok historii miasta, Autor wiele uwagi poświęcił zabytkom, co wynikało z zadań statutowych TNP, co stanowi o formie dokumentacyjnej pracy.

W przypadku opracowania bpa Nowowiejskiego przyznać jednak trzeba, że to właśnie owo znaczenie społeczne przeważało nad metodologią i warsztatem autora. Sam autor zdawał sobie sprawę z niedoskonałości swego warsztatu historycznego, namawiając przyszłych badaczy do „przejrzenia foliałów”, a więc konieczności uzupełnień źródłowych²⁹. Traktował swe dzieło jako wytwór współczesnych mu czasów, życzliwie odnosząc się zarówno do swych poprzedników jak i następców. Poprzednicy autora tej książki utorowali mu drogę do jej napisania. Tak samo książka ta posłużyła za wskazówkę przyszłemu badaczowi” – pisał.

Przyznać trzeba, że bp Nowowiejski znakomicie poruszał się wśród dostępnej mu literatury przedmiotu. Czego dał wyraz zarówno w przypisach, jak i zamieszczonej bibliografii. Przez co pracy nadał charakter naukowy. Powołuje się na prace Gawareckiego: „Wiadomość historyczną miasta Płocka”, „Pamiętnik historyczny płocki”, „Opis kościoła katedralnego” i prace o biskupach płockich. Pomocną w opracowaniu Nowowiejskiemu była także praca W. Krzyżanowskiego, „Katedra Płocka i jej biskupi” wydana w 1877 r. oraz materiały księdza St. Chodzyńskiego do Encyklopedii Kościelnej pt. „Płock i płockie biskupstwo”. Przydatna była także publikacja ks. T. Kowalewskiego „Skarbiec katedry płockiej”. Przytacza także opracowanie D. Staszewskiego „Dawne kościoły płockie” oraz pracę Macieszów „Przewodnik po Płocku”.

Nowowiejski powoływał się również na prace ogólniejsze dotyczące dziejów Mazowsza jak np. „Dzieje Mazowsza za panowania książąt” (wyd. z 1859) F. Kozłowskiego, „Codex diplomatucus et commemoratum Masovie generalis” J. K. Kochanowskiego i „Źródła dziejowe Mazowsza A. Pawińskiego”. Autor „Monografii Płock” korzystał także z czasopism jak „Pamiętnika Religijno-Moralnego” i „Korespondenta Płockiego”.

Biografowie arcybiskupa Nowowiejskiego, a zwłaszcza prof. Heronim Wyczawski piszą, że nauczył się metody badawczej i techniki konstruowania prac przy opracowaniu „Wykładu liturgii”³⁰. Był erudytą i starannym badaczem. Sprowadzał zza granicy wszystkie dostępne nowości, które uważnie studiował. Pomocnym w badaniach okazała się znajomość kilku języków, którymi się posługiwał. Łacina, francuski, niemiecki i włoski ułatwiały poznawanie najnowszej literatury. Już od młodości zbierał książki, które urosły do znakomitej biblioteki. W pracy badawczej wykazał się pracowitością i sumiennością. Rezultatem jego studiów było zdobycie szerokiej wiedzy, którą stale pogłębiał i uzupełniał.

Obszerne dzieło A. J. Nowowiejskiego „Płock – Monografia historyczna” zawiera 621 stron w (I wydaniu z 1917 r.) i 711 stron tekstu (w II wydaniu 1930) oraz licznych ilustracji, co wzbogaciło materiał. Autor prezentowany materiał zamie-

²⁹ A. J. Nowowiejski, Płock op. cit. Przedmowa.

³⁰ H. Wyczawski, Wykład liturgii Kościoła Katolickiego biskupa A. J. Nowowiejskiego po kilkudziesięciu latach, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1988, T. 56, s. 386-387.

ścił w 12 rozdziałach, które uzupełnił dodatkami, jak: bibliografią z podziałem na źródła i wydawnictwa, wykazem Piastów mazowieckich, indeksem alfabetycznym osobowym i rzeczowym oraz spisem ilustracji.

Najobszerniejszymi rozdziałami są: IV – Bazylika katedralna (329 stron tekstu) oraz rozdziały dotyczące kościołów V, VI i VII (obejmujące 117 str.) Inne rozdziały stanowią, zdaniem autora, jakby tło. W Przedmowie napisał: „Piszący tę książkę rozpoczął ją od rozdziałów z rzutem oka na dzieje Mazowsza i diecezji płockiej, które stanowią tło dla Płocka i tego, co z nimi ma związek”.

Rozdział I, poświęcony dziejom Mazowsza, zawiera jedynie 27 stron. Również dzieje diecezji i biskupów potraktowano raczej szkicowo na 23 stronach w II rozdziale. Dzieje miasta Płocka omówione zostały w III rozdziale na 64 stronach. Do tego rozdziału dołączony jest wykaz starostów płockich oraz informacja o archiwach płockich (jedynie w II wydaniu).

Rozdział VII poświęcony jest szpitalom płockim. W IX omówiono zakłady dobroczynne. Ciekawy jest rozdział X, przedstawiający życie umysłowe i materialne Płocka w XIX i XX w. Zawiera on podrozdziały poświęcone: szkolnictwu, ruchowi naukowemu w Płocku z obszernym szkicem poświęconym Towarzystwu Naukowemu, ruchowi wydawniczemu, drukarniom i księgarniom. Omówiono tu także tradycje muzyczne miasta i malarstwo. Poczesne miejsce zajęło ogrodnictwo, handel, przemysł i życie społeczne (27 str.). Jeden z rozdziałów poświęcił Biskup płocki mariawitom, grupie wyznaniowej powstałej w Płocku po 1907 r. (7 str.). Rozdział XII stanowi „Przewodnik po Płocku” (9 str.).

Patrząc z perspektywy lat na dzieło biskupa Nowowiejskiego, stwierdzić należy, że najcenniejszym materiałem do dziś są rozdziały poświęcone zabytkom. Wiele z nich bowiem nie przetrwało do naszych czasów. Napisanie tak olbrzymiej publikacji można nazwać nie tylko aktem odwagi, ale i działalności naukowej. Jak XIX-wieczni historycy, np. Gawarecki, także Nowowiejski przedstawił wiele materiałów źródłowych bez wyjaśniania zjawisk i procesów historycznych. Zdawał sobie sprawę z tej niedoskonałości. Autorzy tego typu opracowań w historiografii polskiej choć zyskali miano annalistów, to jednak dzięki nim przetrwało wiele cennych dla historii źródeł i materiałów.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że drugie wydanie „Monografii” z 1930 roku zostało poprawione i uzupełnione o nowe publikacje. Dodano też nowe materiały np. o archiwach płockich. Te uzupełnienia znacznie wzbogaciły treść książki. Objętość dzieła wzrosła od 621 s. do 711. Zwiększyła się także ilość przypisów. Świadczy to o postępie prac dotyczących badań związanych z historią regionalną prowadzonych zwłaszcza przez dyrektora Archiwum Diecezjalnego, ks. Władysława Mąkowskiego³¹, a od 1920 kierownika Wydziału Historycznego przy Towarzystwie Naukowym Płockim oraz dyrektora Muzeum Diecezjalnego ks. Aleksandra Dmochowskiego.

³¹ Ks. M. M. Grzybowski, *Książdz Władysław Mąkowski (1885-1945)*, Płock 1995.

Zastanawiając się nad adekwatnością tytułu do zawartości dzieła, można dojść do wniosku, że nie odpowiada ono współczesnym założeniom monografii. Współcześnie sądzi się, że monografia jest rozprawą, opartą na dokonanych przez autora, zgodnie z wymogami metody naukowej, badaniu źródeł. Powinna przedstawiać wyniki badań bądź nad problemem nowym lub podejmowanym, lecz rozwiązaniem w sposób nie wystarczający. Monografia powinna składać się: ze wstępu omawiającego stan badań, wykładu podzielonego na rozdziały i zakończenia rekapitulującego wyniki przeprowadzonych badań. Można uznać, że w niektórych partiach, zwłaszcza dziejów miasta, praca Nowowiejskiego jest raczej rodzajem syntezy³².

Doświadczenia nabyte przy pisaniu opracowania dotyczącego dziejów miasta leżały u podstaw dalszej pracy nad tematem. W 1919 r. biskup Nowowiejski jako wiceprezes był inicjatorem utworzenia przy Towarzystwie Naukowym Płockim Wydziału Pracy Naukowej. Postulował prowadzenie badań przez członków Towarzystwa, prowadzonych przez profesjonalnych polskich naukowców³³. Wyniki swych badań mieli prezentować członkowie na posiedzeniach. Raz na rok każdy miał wygłosić przynajmniej jeden referat. Bardzo ogólnikowo zarysowana została problematyka badawcza obejmująca całe Mazowsze i ziemię dobrzyńską w zakresie: archeologii, etnografii, geografii, historii, literatury, obyczajów, przyrody i statystyki. Tym pomysłem nawiązywał do ustaleń dawnego Towarzystwa, gdzie prace poszczególnych członków przedstawiane być miały na posiedzeniach. Propozycja ta jednak nie została zrealizowana. Wybuch wojny polsko-rosyjskiej w 1920 r. zniweczył ambitne plany wiceprezesa.

Po wojnie nie powrócono do koncepcji Nowowiejskiego. Przeważała propozycja Aleksandra Macieszy zajęcia się organizacją życia gospodarczego, oświatą i kulturą. Rozwiązywania spraw bieżących metodą naukową. Powołano Wydziały: Historyczny, Fizjograficzny, Ekonomiczny i Miłośników Płocka³⁴. W nich z powodzeniem pracowali tacy księża jak Władysław Mąkowski, Władysław Skierkowski³⁵, Aleksander Dmochowski, Bronisław Lutyński. Wielkie zaangażowanie księdza W. Mąkowskiego, autora ponad 100 prac dotyczących historii miasta Płocka, oraz akcja inwentaryzacyjna księdza A. Dmochowskiego przyczyniły się do uzupełnień drugiego wydania w 1930 opracowania Nowowiejskiego „Płock”.

Na zakończenie podkreślić należy, że działalność arcybiskupa A. J. Nowowiejskiego w Towarzystwie Naukowym Płockim przyczyniła się do jego pracy naukowej, której ewidentnym przykładem była publikacja „Płock – monografia historyczna”. Pracą tą na trwale zapisał się w historii regionalnej. Warto też podkreślić, że opracowanie powstało prawie 100 lat po wydawnictwie Gawarec-

³² A. Stogowska, Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski autor monografii o Płocku, „Notatki Płockie” 1991 nr 3 s. 25-30.

³³ Akta TNP, Ogólne z 1919 r. R. 820.

³⁴ A. Stogowska, Rola intelektualna i kulturotwórcza TNP op. cit.

³⁵ A. Stogowska, Ksiądz Władysław Skierkowski – piewca kurpiowszczyzny, „Notatki Płockie” 1995, nr 3/164 s. 20-26.

kiego i znacznie różni się od „Wiadomości o mieście Płocku”. Jest kompendium wiedzy o dziejach, zabytkach i kulturze miasta. Współcześni historycy ciągle jeszcze korzystają z dorobku Nowowiejskiego o czym świadczą liczne przypisy zawarte w wydaniach „Dziejów Płocka”, powstałych z inicjatywy TNP w latach siedemdziesiątych. Cenne są zwłaszcza dane dotyczących zabytków sakralnych, których część została zniszczona w czasie II wojny światowej. Również w dziedzinie XIX-wiecznych i XX-wiecznych dziejów miasta praca Nowowiejskiego stanowi do dziś źródło informacji. Spełniły się zatem założenia i życzenia Arcybiskupa, aby Jego praca służyła przyszłym badaczom. Jeszcze za życia autor opracowania zyskał uznanie i został sownie nagrodzony za inicjatywę i trud. Towarzystwo Naukowe Płockie przyznało Arcybiskupowi pierwszy zaszczytny tytuł członka honorowego.

Warto podkreślić, że prezes TNP, doktor Aleksander Maciesza, wysoko cenil zasługi ludzi związanych z tym stowarzyszeniem. Przytaczając zasługi Haliny i Stefana Rutsckich podkreślił, że pozostawili po sobie pomnik w postaci zbiorów bibliotecznych i muzealnych³⁶. Uznać należy, że takim pomnikiem dla biskupa Nowowiejskiego było jego opracowanie o Płocku.

SOMMARIO

L'arcivescovo Antoni Julian Nowowiejski era un membro attivo della Società Scientifica di Płock, riattivata dopo il 1907. Per tanti anni adempiva funzione di vicepresidente di essa. Insieme al dott. Aleksander Maciesza era l'attivista sociale e il benefattore preoccupato dello sviluppo della città. Nella Società Scientifica di Płock l'Arcivescovo – fra l'altro – trovava il campo della ricerca nel settore della storia regionale. La sua opera „Płock. Monografia historyczna” („Płock. Monografia storica”), edita durante la prima guerra mondiale nel 1917, contribuì alla presentazione dello splendore della città e dei suoi monumenti architettonici e artistici. Il libro scritto „per confortare e sollevare i cuori” è tuttora una fonte storica molto apprezzata. In riconoscimento per l'attività scientifica l'arcivescovo Antoni Julian Nowowiejski – nel 1931 – diventò il primo membro onorario della Società Scientifica di Płock.

³⁶ A. Maciesza, Stefan i Halina Rutsy zasługi ich na polu organizacji nauki w Płocku, „Głos Mazowsza” 1933 nr 98-107.